

ԻՆՔՆԱԿԵՆՍԱԳՐՈՒԹԻՒՆ

Լև Հայ էր ազգով, գաւակ բա-
բեպաշտ ծնողներու թորոսի եւ Գո-
հարազիզի, որոնք Շահ Աբբասի հա-
լածանքներուն ժամանակ երեսանցի-
ներուն հետ բռնեցան Սպահան, եւ
հոն մեծնալով ամուսնացան: Ա-
նոնցմէ ծնաւ Ոսկան, Հայոց 1063
(+551=1614) թուականի Յունուար
ամսուն: Երբ մեծցաւ, իր ծնողքը
գինք Ս. Գրոց ուսման տուին: Ան ու-
սանեցաւ իր կարողութեան չափով.
աշխարհականներու փահանանքէն
(ուսուցիչ), մինչեւ Մովսէս Կաթո-
ղիկոսի (այն ատեն վարդապետ)
Սպահան գալը. զայն շատ սիրով ըն-
դունեցին Սպահանի Հայ քրիստոնե-
աները: Մինչ այդ Մովսէսի աշա-
կերտներէն հեգահողի եւ սրբատուն
մարդ մը՝ հաշատուր վարդապետը
իրենց առաջնորդ ընտրեցին. ան ըՍ-
տահան մնալով բազում բաներ կար-
գադրեց, օրէնքներ դրաւ, բարեկար-
գութիւններ բրաւ, դպրոցներ հիւ-
նեց եւայլն, որով շատեր կրցան ու-
սանիլ Ս. Գիրքը, որոնցմէ էր նաեւ
Ոսկան անուռով այս փոքրիկը: Ան
մանկութենէ շատ փափաքած էր ա-
շակերտիլ այդ մեծատառնին և վար-
ժարանին, բայց իր ծնողքը ընդդի-
մացած էին. սակայն ինք շատ տենե-
լալով այդ կարգին (փահանայու-
թեան) եւ ուսման (Ս. Գրոց), ծնող-
քէն գաղտնի գնաց հաշատուր վար-
դապետի մօտ ուսման եւ կրօնաւո-
րութեան համար: Երբ ծնողքը իմա-
րան, գացին գինք վերադարձնելու,
բայց շատ փորձեցին ու չյաջողեցան
գինք համոզել, որովհետեւ մի քանի
անգամ գացին ու պատրուակներով
եօրին գայն եւ չձգեցին որ վերստին
երթայ: Իսկ ինք այնքան փորձեց

փախչիլ, որ ծնողքը ճանճրանալով
թոյլ տուին իրեն հոն մնալ: Այդտեղ
ան կարն ժամանակի մը մէջ սորվե-
ցաւ Սաղմոսը եւ Հայաստանեայց
եկեղեցւոյ շարականները, ինչպէս
նաեւ ուրիշ Գիրքեր, Կաթողիկեայց
եւ Պողոսի թուղթերը եւ նսայիի
մարգարէութիւնը: Նոյն շրջանին
Շահը Մովսէս վարդապետը իր մօտ
Բաքիոն կանչեց մոմ ներմկեցնելու
համար, ուր իրեն տուաւ իր փոքրա-
ւորներէն չորս տղաք, որոնց մոմ
ներմկեցնել սորվեցնելով տարաւ
յանձնեց Շահին: Այդտեղ հրաման
ստացաւ էջմիածնի լուսարարու-
թեան, ուստի գրեց հաշատուր վար-
դապետին, որպէսզի իր մօտ էջմիա-
ծին երթայ, ինչ որ այս վերջինը
անյապաղ կատարեց: Երբ էջմիածին
հասաւ Մովսէս վարդապետը Կաթո-
ղիկոս ձեռնադրեցին, եւ ան իր ձեռ-
նադրութենէն յետոյ հաշատուր
վարդապետը Արեւմտեան տան ճը-
ւիթակ նշանակեց, իսկ ինք վերըս-
տին եկաւ Սպահան, այցելելու նոր
թագաւոր Շահ Սեֆիին եւ զայն շը-
նորհաւորելու, որովհետեւ այդ օրե-
րուն Շահ Աբբաս մեռաւ եւ Շահ Սե-
ֆին յաջորդեց անոր: Կաթողիկոսը
իր խնդրանքը կատարել տուաւ թա-
գաւորին, որ էր՝ 100 թուման տուր-
քին ջնջումը, զոր Շահ Աբբասը հաս-
տատած էր Մելիքիէ Կաթողիկոսի
յանձնարարութեամբ: Երբ Կաթո-
ղիկոսը աշնան էջմիածին պիտի վե-
րադառնար, փոքրիկ Ոսկանն ալ
հետը տարաւ: Երբ Ոսկան Կաթողի-
կոսին հետ էջմիածին հասաւ, հոն
հանդիպեցաւ Մելիքիէ վարդա-
պետ Վժանցիի, որ կորովի, բանի-
բուն անձ մըն էր եւ մասնաւորաբար
գիտութիւն լաւ գիտէր. բայց Ոսկան
երբեք չուսածեց հետեւիլ անոր գի-

տուֆեան, որովհետեւ տակաւին փոքր էր, մանաւանդ որ Հայոց մէջ ոչ ոք գիտէր այդ գիտութիւնը: Մասնաւորաբար երեւելիները Հայոց — որոնք կը կարծէին թէ իրենց բոլոր էր ամեն գիտութիւնը —, կը դատապարտէին այդ ուսումը: Աստուծոյ կ'ատէին գիտութիւնը, եւ կը մեղադրէին

անհմար է իրողութիւնները միշտ կերպով հասկնալ եւ Աստուածաշունչը բացատրել: Գարնան Մելիքսէթ Վարդապետ Ատրպատականի կողմերը գնաց, ազատելու համար Ղազարի մէջ գտնուող իր գերի եղբորորդին, բայց չկրցաւ գտնել զայն տեղւոյն խառնակութեանց պատճառով:

«Աստուածաշունչ», Ամսդիքստմ, 1666:

րէին այդ ազնուական անձը, որովհետեւ իրենք այդքան բան չմտնէին կարողութեան գուրկէն, ուստի Ոսկան չհետեւեցաւ այդ լուսաւոր եւ աստուածապարգեւ գիտութեան: Մտնելով մեծագոյն պարսաւողներ: Առանց այդ գիտութեան

հաւ, որովհետեւ Օսմանցիներու գործարար հոսքով Փաշան հոն գալով խաղաղութիւնը վրդոված էր, ուստի երեսն վերադարձաւ ան:

Այս ժամանակ Ոսկանի ուսուցիչը հաշտուր Կեսարացին, Մարմատացոյց (Լեհաստան) երկրէն եկաւ:

Սիմոն Զուգայեցիի հետ, որ իր հետ վանական էր և իր աշակերտը. ասոնք շատ ամօթով մնացած էին տեղւոյն քրիստոնեաներուն առջեւ, քերականութեան և իմաստասիրութեան արուեստին մէջ անմուտ ըլլալով: Ուստի էջմիածին հասնելով երբ տեսան Տէր Մելիքէքը, շատ սիրով ձեռնարկեցին գիտութիւն ուսանիլ, որքան որ ան կրցած էր սորվիլ իր ջանքերով: Նախ ուսումնասիրեցին Դաւիթ Ներգինացիի «Սահմանը» երեսանի անապատին մէջ, ուր Ոսկանն ալ սկսաւ ուսանիլ մինչեւ որոշ ժամանակ մը: Երբ արեւդաները և իր ընկերները, որոնք էջմիածին էին տեսնաւ ասիկա, բողոքեցին Մովսէս Կաթողիկոսին և ըսին. Կամ մեզի ալ արտօնէ երեսան երթալ և դաս առնել, կամ Մելիքէք վարդապետը հոս բեր որպէսզի մեզի ալ դաս տայ: Ասոր վրայ Կաթողիկոսը, ուրիշ ճար չունենալով, հրահայեց Մելիքէք վարդապետին էջմիածին գալ և դաս տալ այն արեւդաններուն որոնք կը փափաքէին: Երբ Մելիքէք էջմիածին գնաց, հաշատուր վարդապետ չուզեց անոր ընկերանալ, այլ փափաքեցաւ երեսանի անապատը մնալ: Հարկ էր որ այս երկուքէն (այսինքն Սիմոնը և Ոսկանը) մէկը մնար հաշատուր վարդապետին մօտ, որովհետեւ անոր աշակերտներն էին մանկութենէ ի վեր: Սիմոն որ երէցն էր, ըսաւ Ոսկանին. Մեր երկուքէն մէկը հոս վարդապետին մօտ պէտք է մնայ: Այս գիտութիւնն ալ շատ կարեւոր է մեզի համար, որովհետեւ Սպահան երթալէ ետք իրարու կը սորվեցնենք: Եթէ կը կամենաս ուսանիլ, դուն գնա, ես կը մնամ հոս սպասաւորելու: Իսկ եթէ չես փափաքիր, ես կ'երթամ և դուն հոս վարդապետին սպասաւորէ: Ոսկան անփորձ ըլլալով և տարիքով տակաւին փոքր, մանաւանդ Սիմոնին ալ աւագութիւն չնորհելով՝ մնաց երեսան,

վարդապետին մօտ. իսկ Սիմոն Մելիքէք վարդապետին հետ էջմիածին գնաց, ուր ուսանեցաւ Պերփիւրը և Ստորագութիւնը, իսկ Պէրիարմէնիան մինչեւ 14 գլուխ: Այս օրերուն Սպահանէն պատուիրակներ եկան, որպէսզի հաշատուր վարդապետը հոն տանին, որուն հետ գացին նաեւ Սիմոնը և Ոսկանը: Սպահանի մէջ Սիմոն իր սորվածները Ոսկանին սորվեցուց, իսկ Պէրիարմէնիան և Քերականութիւնը միասին սորվեցան, որովհետեւ ինք ալ շատ ուշիմ էր: Այն օրերուն Մովսէս վախճանեցաւ և Փիլիպպոսը Կաթողիկոս ձեռնադրեցին: Կաթողիկոս ըլլալէ ետք Փիլիպպոս նամակով մը հաշատուր վարդապետէն խնդրեց Ոսկանը, որ շուտով դրկեց: Ոսկան էջմիածնի մէջ հանդիպեցաւ Դաւատացի (Լատին) վարդապետի մը, Պողոս անունով, ազգով Խալապի, որ շատ լաւ գիտէր իմաստասիրական գիտութիւններ: Անոր հետ բազմիցս խօսելով, գայն գտաւ բանիքուն և շատ հմուտ, թէպէտ քիչ մը տկար հայերէն լեզուի մէջ: Ասոր համար ձգելով ամէն բան, բոլոր կամով հետեւեցաւ անոր, և քիչ մը լատիններէն և գիր սորվեցաւ: Քերականութիւնն ալ ամբողջապէս սորվեցաւ ու հայերէնի թարգմանեց, որմէ կազմեց ամփոփ քերականութիւն մը: Միւս գիտութիւններն ալ համաօտ կերպով սորվեցաւ, այսինքն գիտութիւն, փիլիսոփայութիւն, գերփիլիսոփայութիւն, նաեւ երկրաչափութիւն և աստղաբաշխութիւն, բայց ոչ լիապէս և իր փափաքածին համաձայն, այլ միմիայն իրեն պէտք եղածին չափ: Բայց շատ յոգնեցաւ, և հալածանք կրեց թէ՛ Կաթողիկոսէն, թէ՛ իր ընկերներէն և թէ՛ մեր ազգէն, և նոյնիսկ իրմէ աւելի ուսմիկ ու խոնարհ անձերէ, որովհետեւ բոլոր իր դէմ ելան իրեն օտարի, և հարուածեցին գայն

խրոխտալով եւ մեծաբանելով, եւ վիճաբանելով ու հակաճառելով այնպիսի բաներու մասին՝ որոնց մէջ ոչ միայն կրթութիւնը եւ ներքին չէին, այլ որոնք ոչ ուսանած էին եւ ոչ իսկ լսած այդ հիւժեւերու մասին: Իսկ ան, թէեւ քանի որ չէին իմացած, անհամարժեքութիւնն ու քրտուքիւնը, սակայն սեփական փորձառութեամբ կը հասկնար նախնիներուն բողոքները, որոնք շատ մը ձեւերով կը գանգատին գիրքերու մէջ, ինչպէս մեր վեհ թարգմանիչները եւ Մովսէս իր «Ողբ»ին մէջ: Իսկ ինք այս հալածանքներու եւ փորձանքներու հեղեղին ժամանակ ոչ ոք է եւ ոչ մէկ տեղէ օգնութիւն կամ միջառութիւն տեսնելով, այլ միշտ վիշտներու եւ պէտպէս նախատիկներու եւ արհամարհանքներու եմքարկութեամբ՝ սկսաւ իր տրուած քերականութիւնը լատիներէնէ հայերէնի թարգմանել, յետոյ՝ աղօթքներ, օրհներգութիւններ, նաեւ «Տարբեր Տրամաբանութեան»ը: Երկար տարիներ կարողակոսութիւնը վարելէ ետք վախճանեցաւ Փիլիպպոս, եւ իրեն յաջորդեց Յակոբ Զուգայեցին: Ան ալ սկսաւ արհամարհել Ոսկանը որոշ ժամանակ մը, մինչ այս վերջինը կը համբերէր ի սէր Քրիստոսի, կրկնելով երբեմն Մարգարէի բառը խօսքը՝ թէ Տիրոջ պիտի սպասեմ եւ պիտի համբերեմ:

Այս օրերուն Ոսկանի եղբայրը Աւետիս, բարեպաշտ եւ երկիւղած մարդ մը, Հոյանտայի մէջ հանդիպեցաւ Մատթէոս Դօյրիին, որ ձեռնարկած էր տպագրութեան, եւ տառերու խումբ մը շինած էր երեք տեսակ՝ մէջագիր, գլխագիր եւ ծագագիր: Ակսած էր տպել «Յիսուս Որդի»ն, բայց չէր վերջացուցած գայն, այլ սրբած էր մինչեւ «հոսստովանիմ»ը. պարտքերու մէջ մնացած, հասած էր նեանքի աւարտին, որովհետեւ ինչ բանի որ ձեռնարկած էր պարտքով եղած էր: Պարտատե-

րերը մահուան ժամուն իր շուրջ հաւաքուելով պարտքերը պահանջած էին, իսկ ան չկարենալով վճարել՝ ձեռք երկարած էր Վարդապետին եղբոր, որուն անունը Աւետիս էր: Այս ալ իր բոլոր ինչքերը տուած էր պարտատէրերուն, եւ տպարանն ալ ենթարկած էր անոնց, մինչեւ պարտքերուն ու տոկոսներուն վճարումը: Այս բոլորէն ետք գրած էր իր եղբոր Ոսկան Վարդապետին, որպէսզի գար եւ տպագրական գործը յառաջացնէր: Իսկ ինք ձեռնարկած էր շինելու միջակ գիրը, որով տրւելեցան ժամագիրք, շարակնոց, Աստուածաշունչ եւ ուրիշ գիրքեր: Ոսկան Յակոբ Զուգայեցիի հրամանով եւ յամենարարութեամբ էջմիածնէն ելելով բազմաթիւ չարչարաններէ ետք հասաւ տպարան, ուր կարողութիւնն հրամանով Շարակնոցը կը տպուէր: Այդ գործը բերած էր մինչեւ «Համբարձաւ»ը, Ոսկանի աշակերտ Կարապետ Վարդապետի ձեռնով: Երբ Ոսկան ժամանեց, ձեռնարկեց նուրբի շինելու՝ Աստուածաշունչի խորագիրներուն համար: Երբ աւարտեցաւ Շարակնոցը, ձեռնարկեց Աստուածաշունչին: Բայց շատ բաներ պակաս ճշգրտանքէն աւելցուց, կարգաւորելով գայն ըստ լատինական Աստուածաշունչին. գրուիւններու եւ տուններու բաժնեց, ինչպէս կ'երեւի անոնց կողմէ տրւած Աստուածաշունչէն, նաեւ բովանդակ Աստուածաշունչի տարբերակացուց, առնելով լատինականէն, ինչպէս որ մեր մօտ միայն աւետարաններու մէջ կ'երեւի: Թարգմանեց Յեսուի Որդիին Սիրաքի Գիրքը ամբողջութեամբ. որովհետեւ թէպէտ մենք ունէինք, սակայն լման չէր, այլ՝ պակասաւոր եւ համառոտ: Թարգմանեց նաեւ Եզրասի Դ. Գիրքը, որ մեր մօտ պակասաւոր էր, իսկ Աստուածաշունչին մէջ չկար: Լատինաց Աստուածաշունչին ցանկն ալ թարգմանեց, որպէսզի ըն-

թերցողը դիւրաւ գտնէ իր փնտռածը, որովհետեւ բոլորը երկուֆական համարով շարայարուած են, այսինքն գլուխներու եւ ենթագլուխներու, որպէսզի եթէ մէկը բան մը փնտռէ, կառնաւ թառին առաջին գրով գտնել: Յանկը այբբենական կարգով դրուած է, եւ թառին հետ կը գտնէ թէ ո՞ր գրքերուն մէջ կը գրուիր ինչ խօսք կամ բառը: Գիրքէն յետոյ կը գտնէ գլուխը, այսինքն թէ քանի՞երորդ գլխուն մէջ է, յետոյ կը գտնէ ենթագլուխներուն թիւը, եւ անոնցմով կը գտնէ իր փնտռածը առանց տարանուսի: Եթէ նոյն խօսքն նոյն այդ գրքին մէջ մէկ անգամ կայ, մէկ անգամ դրուած է ցանկին մէջ, եթէ երկու՝ երկու, եւ այսպէս շարունակաբար, ինչպէս նաեւ ուրիշ Աստուածային գիրքեր ալ, որոնք դրուած են նոյն տեղը: Առնցմէ զատ ձեռնարկած է բառառանի թարգմանութեան, զոր իրենք (Լատիններ) Կալէպինում կը կոչեն, զոր մինչեւ դէ (Դա՞) տառը հասցուցած է: Եթէ Տէրը տալ որ կառնեայ ամբողջացրեն, շատ մեծ շտեմարան եւ զանաւարան է ամէն ժողովութեան, եւ միջոց մը՝ դէպի ճշմարիտ հանձնարը եւ գիտութիւնը: Ան դուռն է եւ բանալին բոլոր նուրբ (Աստուածաշնչային) եւ Արտաքին գիրքերուն, որովհետեւ իրաքանչիւր բառ սահմանումով կը բացատրէ:

Նաեւ մաշու ժամուն կարդացուող ընթերցումներու տօնացոյցն ալ (Յանկ) մտցուած Աստուածաշունչներէն ունանց մէջ զոր Ոսկան ընդօրին

նակած էր, որով դժուար կ'ըլլար գտնել: Տեղ տեղ համարներուն թիւերը սխալ դրուած էին, եւ Տօնացոյցին մէջ տեղ տեղ գրչագրական սխալներ կային, մէկ թիւով շարած էին, հետեւաբար դժուար կամ անկարելի կ'ըլլար գտնել: Իսկ Ոսկանի պատրաստածը երկու թիւով շարուած էր, որուն միջոցաւ փրկուողը շուտով կը գտնէ: Մանաւանդ նախկինին մէջ գիրքերուն անունները եւ մասնաւորաբար թիւերը շարադրած էին: Ան շատ դժուարութեամբ գտնելով տեղերը եւ թիւերը կարգաւորեց. որպէսզի փնտռողին համար դիւրին ըլլայ: Տպեց նաեւ շատ մը հայերէն գրքեր, քրիստոնէական վարդապետութեան հետ կապ ունեցող, ընտիր աղօթքներ գորս ինք թարգմանած էր յատկանշէն, նաեւ հոգեբարտեորք, Պարտաւարը եւ Տոմարը, Մովսէս հոգեւանգիի «Աշխարհացոյց»ը, «Աղւեսագիրք»ը: Ի փառս Սուրբ Երարդութեան տպեց նաեւ Նոր Պատմագիրք մը որոնք Առաքել վարդապետի կողմէ, զոր ոչ միայն տպեց, այլ նաեւ անհմուտ գրչագիրներու եւ անոպայ ու բանաստեղծ մարդոց կատարած աղաւաղումներն ու քերականական սխալներն ալ սրբազանց: Բայց նեղութիւններ կոնց եւ կը կրէ տակաւին նեղամիտներէ, եւ իսկապէս իմաստակներէ, եկեղեցականներէ ու աշխարհականներէ, մերձաւորներէ եւ անժամօքներէ՝ իսկ ան չարչարանքները կրելով կ'ըսէ. Եթէ մարդոց հաճոյ ըլլամ, Քրիստոսի ծառան չեմ:

Գրք. Թրգմ. Արշէն Արք. Այվազեան
Առաքել Դարիժեցի, «Պատմութիւն».

ՈՍԿԱՆ ԵՐԵՒԱՆՑԻ